

АБЕ́ТКА (від назви перших укр. літер а, б) — 1) сукупність літер, розташованих у певному усталеному в даній мові порядку, що позначають її звуковий лад на [письмі](#). Синоніми: алфавіт (від назви перших літер грец. Α — а (альфа) і β (бета (віта); азбука (від назв перших старослов'ян. літер «аз» та «буки»); 2) початковий посібник для навчання грамоти (див.: [Буквар](#)); 3) система умовних знаків: у музиці — нотна А., у телеграфному зв'язку — телеграфна А.; 4) у переносному значенні — основні, найпростіші елементи будь-якої науки, справи. Перші А. виникли наприкінці 2-го тис. до н. е. Найдавнішою А. вважають фінікійську, з неї походить більшість сучас. літерно-звукових А., зокрема давньоєвр., арамей., грец., з якої розвинулися пізніше етрусська та латинська. Остання набула знач. поширення завдяки посиленню впливу католиц. церкви. Згодом вона стала основою А. зх.-європ. мов. З грец. А. виникли також готська, груз., вірм. та глагол. і кирил. А. Кирил. А. (кирилицею) користувалися болгари, серби, румуни (до 19 ст.), а також давні українці, білоруси та росіяни. Кожний із слов'ян. народів вніс певні зміни до кирилиці, зумовлені фонет. особливостями відповідної мови. На укр. землях кирил. А. утвердилася з прийняттям християнства, однак цілком ймовірно, що вона була відома задовго до його запровадження. На поч. 18 ст. у Рос. імперії проведено правописну реформу, наслідком якої стало введення граждан. шрифту. З А. було вилучено низку непотрібних кирил. літер та введено нові. Граждан. шрифт був прийнятий за основу в болг., серб. та білорус. А. Наприкінці 18 ст. він став основою нової укр. А. Однак на зх.-укр. землях він почав широко вживатися лише наприкінці 19 ст., коли ним почали користуватися *москвофіли*. На цих землях у серед. 19 ст. двічі було здійснено спробу запровадити лат. А. Першим цю ідею висловив укр. мовознавець, етнограф, громад. діяч Й. Лозинський у ст. «О wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego» (1834), розпочавши тим самим полеміку, що призвела до «азбучної війни» — боротьби укр. інтелігенції проти латинізації укр. А. Вдруге запроваджували латинку в укр. школах Галичини 1859, що також викликало масові протести громадськості. Як частк. латинізацію укр. А. можна вважати запровадження М. Драгомановим у гражданку літери «j» та вилучення натомість з неї літер «я», «ю», «є», «ї». Всі ці спроби не мали успіху, оскільки в умовах польського тиску були політично не вигідними для українців Галичини. Не увінчалася успіхом латинізація укр. письма на угор. основі і в Закарпатті (1914–18). З проектом латинізації укр. письма виступила група мовознавців (М. Наконечний, М. Йогансен, Б. Ткаченко) на правопис. конф. у Харкові 1927. Однак ця

пропозиція була відкинута. Прихильником введення лат. А. в укр. письмо був також В. Сімович. Сучас. вигляду укр. А. набувала поступово. Її склад у різні часи на різних укр. землях залежав від уживання того чи ін. правопису: *максимовичівки*, *кулішівки*, *драгоманівки*, *желехівки*, «*ярижки*», *панькевичівки*. Проблемами укр. А., окрім діячів, прізвища яких дали назву правопис. системам, займалися О. Павловський, Г. Квітка-Основ'яненко, А. Метлинський, Я. Головацький, К. Шейковський, М. Гатцук, І. Франко, Б. Грінченко, Г. Голоскевич, А. Бурячок. На основі кирил. А. були побудовані системи письма майже всіх націй, що входили до складу СРСР, за винятком Вірменії, Грузії, Естонії, Латвії та Литви. Кирил. А. використовувала й монгол. мова. Понад 60 мов користувалися кирил. А., однак переважна більшість з них — це мови малочисел. народів, що входили до складу СРСР. Деяким з них довелося декілька разів змінювати систему письма, напр., з араб. на лат., а потім на кирил., що зумовлено не потребами мови, а політикою зближення націй та народів, що на практиці означало русифікацію. Нині чимало націй колиш. СРСР, що створили суверенні держави, перейшли на лат. графіку. Сучасна укр. А. нараховує 33 літери, які позначають на письмі 38 фонем. Однак у 1933–90 рр. в А. було 32 літери, оскільки з неї вилучили літеру «ґ». Кожна літера укр. А. відповідає одній фонемі, однак літери «щ» та «ї» позначають дві фонemi відповідно [шч] та [йі]. Дві фонemi також позначають літери «я», «ю», «є», якщо вони стоять на поч. складу або після апострофа. Укр. А. містить літеру «ь» (м'який знак), що не позначає жодного звука, а служить для позначення м'якості поперед. приголосної. Подібну функцію виконують також літери «я», «ю», «є», які у цьому випадку позначають одну фонему. Укр. А. не має окремої літери, хоч були спроби її створити, на позначення на письмі африкат — [дж]. Відсутні в укр. А. й літери на позначення подовж. приголосних, їх передають подвійн. написанням відповідних літер. Літера «й» може позначати приголос. звук [j] у словах перед «о», в ін. позиціях — нескладовий голосний [і]. Подвійну функцію виконує також літера «в», яка окрім приголос. звука [в] позначає нескладовий голосний [ў], якщо вона вживається в абсолют. кінці слова та після голосного перед приголосним (див. також: *Правопис*, *Графіка*, *Письмо*).

Рекомендована література

1. Огієнко І. Повстання азбуки і літературної мови у слов'ян. Ж., 1937;
2. Дирингер Д. Алфавит / Пер. с англ. Москва, 1963;

3. Питання походження і розвитку слов'янської писемності. К., 1963;
4. Истрин В. А. Возникновение и развитие письма. Москва, 1965;
5. Мельничук О. С. Розробка українськими вченими питань виникнення слов'янської писемності // Структура і розвиток слов'янських мов. К., 1967;
6. Висоцький С. О. Стародавня слов'янська азбука в Софії Київській // Вісн. АН УРСР. 1970. № 6;
7. Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Франко І. Збір. тв. Т. 47. К., 1986;
8. Истрин В. А. 1100 лет славянской азбуки. Москва, 1988;
9. Шевельов Ю. У довгій черзі: проблеми реабілітацій // Сучасність. 1990. № 12;
10. Щербак В. Кирилиця: свято чи похорон? // Україна. 1992. № 28.

М. Г. Железняк

Фотоілюстрації

Бібліографічний опис:

Абетка / М. Г. Железняк // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-42173>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).